

ՄԱՍԵԱՅԱՂԱԿԻ

BRCAIRE D.

L. DUJARDIN S.

ԱԻԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ԺՈՂՈՎ. ՎԵՃԱԿԱԳՐԱՅ Ի ՓԱՐԻՉ. — ՄԻԱԿԵՐՊՈՒԹԻՆ ԶԱՓՈՒՅ ԿՇՈՒՅ ՆԻ ԴԲԱՄՈՅ. — ՀԱՍԱՐԱԿԱՅ ԼԵՉՈՒ :

Եւրոպայի մեջ ամեն տարի մեյմեկ երեւելի քաղաքներ ուսումնական ժողով մը ընելու գեղեցիկ եւ օգտակար սովորութիւնը Գաղղիոյ Քան քաղաքէն սկսաւ յուլիսի 20ին 1855ին : Այս ժողովներուն նպատակն է՝ ուսումնական մարդկանց ջանքը քաջաչելել, անոնց իրարու հետ ճանչնալու առիթ տալ, իրարու աշխատանքին մեջ անով միութիւն մը՝ միակերպութիւն մը մտցնել, միանգամայն ուսումնական ընդհանուր խնդիրներու վրայ վիճարանութիւններ ընել : Այն ժողովը չորս հատուած կը բաժնուէր. այսինքն ա, ընդհանուր բնական պատմութիւն. բ, բնարանութիւն եւ բնագնութիւն. գ, հնագիտութիւն. դ, գրագիտութիւն կամ մատենագրութիւն : Այս հատուածներուն ամեն մեկը առանձին կը ժողովուէր ամեն առաւօտ, իրիկունն ալ հասարակաց ժողով կըլլար՝ մինչեւ տասը օր :

Յաջորդ տարին Փուարիէ քաղաքը ժողով եղաւ՝ 240 հոգով, ետքն ալ ուրիշ քաղաքներ, եւ ժողովոյն կանոնադրութիւնները քանի զնացին աւելի շտկուեցան ու կարգաւորուեցան, օգուտները յայտնի եղան, եւրոպայի ուրիշ երկիրներն ալ այսպիսի ժողովներ ընելու սովորութիւնը տարածուեցաւ : Անկէց ի գատ շատ տեղուանք ալ զանազան գիտութեանց ու արուեստից համար միայն առանձին առանձին ժողովներ սկսան ըլլալ, ինչպէս երկրագործական, արուեստական, եւ այլն : Անցեալ տարի Պրիւքսէլի մեջ առաջին անգամ ժողով եղաւ վիճակագրական. այս տարի ալ նոյն ժողովոյն երկրորդ գումարումը Փարիզու մեջ ըլլալով՝ դեռ նոր լմնցաւ :

Վիճակագրաց ժողովոյն որոշմունքները կերեւնայ քե՛ շատ օգուտներ պիտի ընեն հասարակաց. անոնցմէ մեկն ալ այս է որ այլ եւ այլ ազգաց վի-

ճակները իրարու հետ բաղդատելով ամեն բանի կողմանէ, պիտի հասկըցուի թէ մէկմէկէ ինչ տարբերութիւն ունին իրենց բնակիչները, բարքը, երկրագործական հարստութիւնը, ճամբաները, երկարողիները, վաճառականութիւնը, արւեստները եւ այլն : Ժողովականները նայեցան որ աշխարհիս ամեն կողմերէն աշխարհագետ ու բանիբուն մարդիկը մէկտեղ գան . այնպէս ալ եղաւ, ու երկու գլխաւոր որոշմունք ըրին Պրիւքսէլի ժողովոյն մէջ . մէյմը որ այլ եւ այլ նիւթոց դասաւորութեանը համար միակերպ ոճ մը որոշուի, որպէս զի ամեն մարդու աշխատանքին պտուղը զիւրաւ տեսնուի, մէյմալ որ ջանացուի բոլոր աշխարհիս չափերը՝ կշիռներն ու դրամները միակերպ ընել : Ասոնց վրայ հասուն խորհրդով մտածուելէն ետքը՝ որոշուեցաւ որ մասնաւոր ժողովակ մը (commission) դրուի, անոր յանձնուի բոլոր տարին աշխատիլ ու գրուածք մը պատրաստել այս բանիս վրայ թէ Պրիւքսէլի ժողովոյն որոշմունքը կատարելու զիւրին հնարքները որոնք կրնան ըլլալ . եւ այն գրուածքը քննուի Փարիզու ժողովոյն մէջ՝ որ այս տարի պիտի ըլլար, ինչպէս որ եղաւ ալ :

Գաղղիոյ վաճառականութեան եւ հասարակաց շինութեան ոստիկանը Պարոն Ռուէ ապրիլի 18ին հրամանագիր մը հանեց, որով ժողովակ մը կը սահմանէր՝ որպէս զի մեծ ժողովոյն առաջարկուելու խնդիրները որոշուին : Այն ժողովակին գահերէց եղաւ Պարոն Տիւփէն անուանի եւ բազմամուտ օրէնսգետը . եւ պահանջուած պատրաստութիւնները տեսնուելէն ետեւ՝ հրաւիրանք յուղարկուեցաւ Գաղղիոյ երեսնէի աշխարհագետներուն որ սեպտեմբերի 10ին Փարիզու մէջ բացուելու ժողովոյն հրամեն . օտար տէրութեանց ալ գրուեցաւ որ իրենց գիտուններէն երեսփոխաններ յուղարկեն : Հրաւիրելոց թիւը 522 հոգի էր, բայց 522ը միայն եկան . անոնց ալ 216ը գաղղիացի էին :

Ժողովարան որոշեցին օրէնսդրաց խորհրդարանը, որ Փարիզու առաջին փառաւոր պալատներէն մէկն է . եւ ժողովը սկսաւ սահմանաւ օրը : Պարոն Ռուէ գեղեցիկ ատենախօսութիւն մը ըրաւ՝ ցուցնելով վիճակագրական խնդիրներուն մեծամեծ օգուտները : Անկէց ետքը եւրոպայի այլ եւ այլ տէրութիւններէն յուղարկուած երեսփոխանները իրենց երկիրներուն վիճակագրութիւնը մէջ բերելով՝ հետ զնետե եղած զումարմունքներուն մէջ կարդացին, որ առանձին հատուածներու ու ժողովակներու մէջ քննուեցան :

Փարիզու վիճակագրական ժողովոյն առաջարկուած խնդիրներուն մէջ գլխաւորներն այս իրեքը եղան : Ա. Ամեն հնարք բանեցընել եւ ամեն ջանք ընել որ բոլոր աշխարհիս չափերը՝ կշիռներն ու դրամները միակերպ ըլլան : Բ. Ամեն տէրութեանց մէջ մէյմէկ կեղրոնական ժողովակ հաստատուի՝ երեսնէի պաշտօնատէրներէ ու գիտուններէ կազմուած, եւ այն ժողովակը մասնաւոր ջանքով մը երկրին ճիշդ վիճակագրութիւնը յօրինէ : Գ. Նայուի թէ արդեօք կարելի է հասարակաց լեզու մը որոշել որ ամեն մարդ իր լեզուն գիտնալէն ետեւ՝ այնպիսի մէկ լեզու մըն ալ սորվի որ ամենաղիւրին ըլլայ, ու անով կարենայ խօսիլ օտարաց հետ առանց դժուարութիւն մը քաշելու :

Սեպտեմբերի 15ին վիճակագրական ժողովը վերջացաւ . բայց մասնաւոր գործակատար ժողովներու յանձնուած են՝ բաց ի վերը յիշուածներէն ուրիշ զանազան առաջարկութիւններ որ քննուին ու գալ տարի ըլլալու ժողովոյն համար պատրաստ ըլլան :

Ո՛րջափ օգտակար եւ փափաքելի բան է որ Յամանեան մեծագոր տէրութիւնն ալ այժմու պատերազմին զբաղմանցը դադրելէն ետեւ, իր քաղաքակրթութեան համար ունեցած գովելի ջանքին օգնականութիւն գտնէր այսպիսի վիճակագրական ժողովէ մը : Հայրենասէր՝ պատուաւոր ու գիտուն մարդիկ չէին կրնար արդեօք առաջարկել տէրութեան որ իր երկրին քաղաքներէն մէկուն մէջ, զոր օրինակ Զմիւռնիա, հրաման տայ այսպիսի ժողով մը ընելու, յորում գտնուին ամեն երկրէ ու ամեն ազգէ հմուտ մարդիկ . անոնց քննելու խնդիրները առաջուց տեսնէ, հաստատէ, ու ետքը ժողովոյն վայելուչ եւ օգտակար կերպով կատարուելուն համար պէտք եղած կարգադրութիւններն ընէ : Արդէն Կոստանդնուպօլսոյ մէջ ճեմարան մը (*L'École des sciences*) հաստատուած է քանի մը տարիէ ի վեր . այն ճեմարանին խնամօքը զիւրին պիտի ըլլայ անշուշտ այսպիսի մեծ ժողով մըն ալ ընել՝ հոն հրաւիրելով ուրիշ թէ հպատակ եւ թէ օտար ազգերու գիտուններէն, ու առաջարկուած խնդիրներուն լուծումն ու գործադրութիւնը անոնց յանձնել :

Փարիզու վիճակագրական ժողովոյն մէջ եղած առաջարկութիւններուն մէջ ամենէն հետաքրքրականը հասարակաց լեզու որոշելը կամ հնարելն է : Այս խնդրոյս վրայ ատենով մտածած մարդկանց մէջ անուանի է Լայպնից անունով գերմանացի փիլիսոփան՝ ասկէց հարիւր յիսուն տարի առաջ . բայց ոչ իրեն եւ ոչ ուրիշներուն մտածութիւնները

ընդունելի եղան, այլ մեկդի ձգուեցան իբրեւ անկարելի բան : Իսկ հիմա որ լեզուագիտութիւնը շատ աւելի ծաղկածէ եւրոպայի մէջ, այս խնդիրը դժուար ալ ըլլայ՝ անկարելի չէ, եւ խիստ հաւանական է որ կատարուի : Հիմաւորեն եղած առաջարկութիւններէն մէկը առ է, որ Պարոն Փեօ անունով գաղղիացուն ըրածն է : Այս պարոնը կառաջարկէ որ ամեն ազգ իր մայրենի լեզուն գիտնայ ու պահէ. բայց աշխարհիս բոլոր քաղաքակիրթ ազգերն ալ խօսք դնեն մէջերնին որ մեծ ժողով մը ըլլայ, եւ այն ժողովին պարտքն ըլլայ համաշխարհական լեզու մը ընտրել. իւրաքանչիւր ազգ ալ պարտաւորուի այն լեզուն ընդունիլ, իր ազգային լեզուին հետ մէկտեղ սորվիլ ու դպրոցներուն մէջ սովորեցնել : Եւ այս լեզուն հիմաւորան կենդանի լեզուներէն մէկն ըլլայ կրսէ,

հին կամ մեծեալ լեզուներէն չկրնար ըլլալ : — Այս առաջարկութիւնը որչափ որ պարզ է, այնչափ ալ դժուարութիւնները յայտնի են. ոչ միայն անոր համար որ ամեն ազգի իր լեզուն ուրիշներէն աւելի դիւրին կերեւնայ, հապա նաեւ անոր համար որ եւրոպայի ամեն լեզուներն ալ (որովհետեւ ընտրուելիքը հարկաւ անոնցմէ մէկը պիտի ըլլայ) իրարմէ աւելի պակաս դժուարութիւններ ունին :

Ամենէն աւելի խելքի յարմար հնարքը պիտի ըլլայ անշուշտ՝ որչափ որ կարելի է արդէն տարածուած լեզուներուն արմատական տարբերքն առնուլ, ու անոնցմով նոր լեզու մը ձեւացընել այնքան դիւրին որ ամեն մարդ կարենայ մէկ ամսուան մէջ սովորիլ :

ՌԱՄԿԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԳՂՈՒՄ ԵՐԿՐՈՐԳ՝

Թէ դրսի առարկաներն ու զգայարանաց ոյժը ինչպէս կրճամեմատին իրարու հետ :

Ա. Որպէս զի մեր զգացմունքը որոշ ըլլայ, պէտք է որ այլ և այլ առարկաներուն ազդեցութիւնը՝ մեր զգայարանաց կազմուածքին հայելով՝ չափազանց սաստիկ չըլլայ : Եւ յիշատի :

ձաշակելիք. Կերակուրը չափէ դուրս տաք որ ըլլայ, չէս կրնար համն առնել :

Հոտոտելիք. Չափազանց սուր հոտը ոչ միայն ջրոդուր որ հասկընաս քէ ինչ հոտ է, հապա նաեւ գլխուցաւ կը պատճառէ քեզի :

Շօշափելիք. Սաստիկ ցուրտէն փայտ կը դառնայ ձեռքդ ու իր շօշափական զգացմունքը կը կորսնցընէ :

Տեսանելիք. Արեւուն լուսոյն՝ սաստկութեանը պատճառաւ՝ չէս կրնար աչուրնէրդ տնկած համարձակ նայիլ վրան :

Լսելիք. Շատ մը զանգակները սաստիկ ուժով որ զարնուին, անոնց ձայնին մէջ եղած ներդաշնակութիւնը չէս կրնար գտնել :

Երբոր առարկաները չափէ դուրս սաստիկ ազդեցութիւն մը կընեն զգայարանաց վրայ, զգայարաններն իրենց փափկութիւնը կը կորսնցընեն, ու մինչեւ բոլորովին ալ կը բնորոշին. այսպէս, օրինակի համար, մէկն որ շատ մօտեւայ Նեղոս գետին Քամատուփասը ստանալով ջրվեժին, որ աշխարհիս ամենաբարձր ջրվեժներէն մէկն է, շրին վար իյնալուն շառաւմունքէն ականջը կը խլանայ, ու քիչ մը ատեն այն շառաւմունքը ականջէն չէրբար. Եւ Ստրաբոն կրսէ քէ ձախին կամ ջրոտ ու հոտած տեղերու բնակիչները հոտառութիւն չունին :

Այս չափազանց ազդեցութիւնները կրնանք երբեմն պակսեցընել՝ քէ որ մեր զգայարանացը հասնելէն առաջ ուրիշ միջոցէ մը անցընենք. օրինակի համար, քէ որ մրտտած ապակի մը բռնէս աջքիդ դիմացն ու այնպէս նայիս արեւուն, եւ կամ ջրով լեցուն դոյլի մը մէջ զարնել տաս արեւը, առանց դժուարութեան կը տեսնես լուսինն արեգական առջեւէն անցնիլ :

Ասոր ներքին, չափէ դուրս տկար լոյսը կրնայ խաբէական երեւոյթներու պատճառ ըլլալ. ուստի ծիրանեգոյն լարը մընագոյն կերեւնայ քեզի՝ քէ որ ջորս դին եղած լոյսը տկար է. գեղեցիկ կապոյտն ալ՝ կանրեղին մարմրած լուսովը կանաչ կերեւնայ : Խանութիւնները կը նային որ իրենց խանութին մէջը սաստիկ լոյս չըլլայ. կամաւ ալ կը մըրընցընեն խանութինն որ իրենց վաճառքին պակասութիւնները չտեսնես :

Բ. Մարդու զգացմունքները կը շփոթին ոչ միայն իրենց վրայ եղած ազդեցութեանը չափէ դուրս սաստիկ կամ տկար ըլլալէն, հապա նաեւ այն ազդեցութեանը չափէ դուրս արագ կամ դանդաղ ըլլալէն :

Շաղակրատին նայէ. ինք տասը հատ գնտակը հարիւրի չափ կերեւցընէ աջքիդ իր աճալարարութեամբը. երբեմն կարծես քէ խիճէր կը կլլէ, երբեմն ալ բերնէն երկայն երկ (շէրիւ) մը կը նանկէ. մէյմը կը նայիս, սեղանատախտակին մէջտեղէն գնտակ մը կանցընէ, մէյմալ տեսնես՝ վարունգը ճագարի կը դարձընէ, եւ այլն : Բոլոր այս երեւոյթներու պատճառ, ինչպէս որ դիւրին է հասկընալը, շաղակրատին ձեռքին սաստիկ արագութիւնն է, եւ անիկայ է որ բող չտար քեզի շարժմունքները կարգաւ դիտել ու տեսնել. սաստիկով է որ երբ գտազան մը շուտ շուտ աչէն ձախ ու ձախէն աչ շարժես՝ հովահարի ձեւ կառնէ, ստամոտոր անիւնը շուտ որ պտըտցընես՝ կըս-կոր շրջանակ մը

Տես Առաջին գլխուրը Յունուարի ամսաթիւին մէջ :